

DAŽI PRET DAUDZIEM: MINORITĀŠU AIZSARDZĪBA SATVERSMES TIESĀ

Ekselences, kolēģi!

Priekšsēdētāja tikko sniedza jums ieskatu pašreizējā Satversmes tiesas situācijā, tās mērķos, misijā un nākotnes centienos. Pabeigšu iezīmēt šo kopainu, runājot par dažām no tiesas lietām, kurām, manuprāt, būs dziļāka ietekme uz mūsu sabiedrību, pārvarot interešu antagonismu, kas piemīt jebkuram šīs tiesas izskatīšanā nonākušam strīdam.

Savā runā es pievērsīšos jautājumam par attiecībām starp vairākumu un minoritātēm demokrātiskā valstī. Interesanti, ka pagājušajā gadā tiesa saskārās ar vairākām mazākuma tiesību situācijām demokrātijā. Es izmantoju jēdzienu “minoritāšu tiesības” plašā nozīmē iekļaujot politisko minoritāti, sociālo minoritāti, lingvistisko minoritāti un seksuālo minoritāti.

Pirmkārt, runājot par politiskā mazākuma aizsardzību, es gribētu detalizēti pievērsties noteikta Saeimas deputāta (deputāta) tiesībām. Ar vairākuma balsojumu tika dota piekrišana deputāt izdošanai kriminālvajāšanai, kā tas ir noteikts Satversmē. Tomēr apstrīdētā norma bija ietverta Saeimas Kārtības rullī, saskaņā ar kuru gadījumā, ja Saeima piekrīt kriminālvajāšanas uzsākšanai pret deputātu, attiecīgais deputāts zaudē, cita starpā, tiesības piedalīties sēdēs un sanāksmēs, kā arī tikt ievēlētam vai ieceltam jebkurā Saeimas amatā līdz kriminālprocesa beigām.

Kā redzat, Latvijā parlamentārās imunitātes atcelšana bija saistīta ar *de facto* nespēju turpināt pildīt tautas mandātu, ko vēlētajiem piešķirusi attiecīgajam deputātam.

Šīs domstarpības ir labs sākumpunkts pārdomām par pašreizējo demokrātijas stāvokli Latvijā. Kas ir svarīgāks? Ar tautas mandātu deputātam piešķirtā uzticēšanās vai nepieciešamība saglabāt sabiedrības uzticēšanos Saeimai; it īpaši, kliedēt jebkuras šaubas par to, ka kādam no tās locekļiem varētu būt kaut kāda saistība ar jebkādiem pārkāpumiem? Patiesi, kāpēc lai pilsoņi pakļautos likumam, ja redzams, ka likumdevējs to pārkāpj?

Attiecīgi Satversmes tiesa izmantoja šo iespēju, lai precizētu, kādas leģitīmas tiesības, Satversmes izpratnē, izriet no mandāta. Atbilstoši Satversmei Latvijas Saeima sastāv no simts tautas priekšstāvjiem. Jau pats šis jēdziens – “priekšstāvji” – vedina domāt, ka deputāti bauda plašu tiesību un prerogatīvu loku, lai varētu pildīt savas funkcijas. Prerogatīva piedalīties Saeimas sēdēs, diskutēt, iesniegt grozījumus un priekšlikumus, kā arī, visbeidzot, balsot ir ikvienam Saeimas loceklim piešķirto tiesību kodols. Kaut kādā mērā deputāta aktivitāte, šīs tiesības īstenojot, nosaka to, vai vēlētajiem tam piešķirts nākamo mandātu. Ja šīs tiesības tiek liegtas, attiecīgais deputāts vairs nespēj pildīt tam uzticētās funkcijas.

Šie secinājumi noteica tiesas lēmumu, ka liegt tiesības piedalīties sēdēs un ieņemt amatus, kuros deputāts iecelts, visas kriminālizmeklēšanas laikā pārlietu ierobežojoja deputāta mandāta īstenošanu. Kaut arī Saeima bauda plašu rīcības brīvību, brīvi nosakot

savas darbības noteikumus, jebkuriem tādiem ierobežojumiem kā šajā lietā jābūt samērīgiem pat tad, ja noteiktas mērķis ir saglabāt sabiedrības uzticēšanos institūcijām un ir atzīts, ka jebkurš deputāts, pret kuru uzsākts kriminālprocess, var šo uzticēšanos mazināt.

Esmu pārliecināts, ka šim spriedumam būs tālejošas sekas. Acīmredzami sprieduma tūlītējā iedarbība bija attiecīgā deputāta, kā arī citu deputātu, kuru tiesības bija ierobežotas pirms šī lēmuma, tiesību atjaunošana. Vēl svarīgāk ir tas, ka šis spriedums iezīmē pagrieziena punktu atsevišķu deputātu aizsardzībā. Vairs nav iespējams liegt deputātam, kuram atņemta imunitāte, pilnībā piedalīties parlamentārajā darbā.

Otrkārt, minoritāšu grupa, kuru es vēlos aplūkot, attiecas uz grupām sabiedrības iekšienē. Kopēju un stabilu iezīmju dēļ šīs grupas tiecas būt strukturālas, tās tik viegli nemainās un neizirst. Vēl jo vairāk – salīdzinājumā ar pārējo sabiedrību tām ir kopējs zināms neaizsargātības līmenis.

Cilvēki ar invaliditāti, sociālās palīdzības saņēmēji, bezdarbnieki, saraksts ir garš. Šādu minoritāti primāri raksturo, tas ka salīdzinājumā ar pārējo sabiedrību, tās ir viegli ievainojamas. Šīs minoritātes grupas var būt skaitliski lielas, taču to nelabvēlīgo ekonomisko, sociālo vai politisko apstākļu dēļ šīm grupām pienākas aizsardzība kā minoritātei.

Piemērs, uz ko es vēlos atsaukties šajā ziņā, ir nesena lieta, kurā tiesa izmantoja iespēju atgādināt par valsts pienākumu nodrošināt pienācīgus dzīves apstākļus vistrucīgākajām personām.

Lieta tika ierosināta pēc Tiesībsarga pieteikuma. Tajā bija norādīts, ka pašreizējais garantētā minimālā ienākuma (GMI) līmenis neatbilst sociāli atbildīgas un tiesiskas valsts principiem, jo šī pabalsta reālais apjoms nenodrošina cilvēka cienīgu dzīvi un nepilda pienākumu nodrošināt iespēju īstenot sociālās tiesības vismaz minimālajā apjomā, kā tas noteikts Satversmē.

Tiesa piekrita vērtēt apstrīdētā pabalsta satversmību un, lai to izdarītu, apskatīja likumdevēja pienākuma izveidot cilvēka cieņai atbilstošu sociālās palīdzības sistēmu tvērumu.

Attiecībā uz to tiesa pārliecinājās, vai likumdevējs ir veicis pasākumus, lai, pirmkārt, nodrošinātu personām iespējas īstenot to sociālās tiesības; otrkārt, vai šie pasākumi ir pienācīgi ieviesti, proti, vai personām ir nodrošināta iespēja īstenot to sociālās tiesības vismaz minimālajā līmenī; treškārt, vai ir ievēroti vispārējie tiesību principi.

Tiesas viedoklis bija, ka, kaut arī likumdevējs ir veicis pasākumus, lai izveidotu sociālās palīdzības sistēmu, tas tomēr nebija izlēmis vissvarīgākos ar šo pabalstu saistītos jautājumus.

Šī nebija pirmā reize, kad Satversmes tiesa atgādināja, ka neatkarīgi no jebkādiem apstākļiem cilvēka cieņa ir ikviena cilvēka pamattiesības.

Līdz ar to no cilvēka cieņā balstītas sociāli atbildīgas valsts principa izriet valsts pienākums gādāt par taisnīgu sociālo iekārtu, izlīdzinot visakūtākās sociālās atšķirības sabiedrībā, sekmējot sociālo iekļaušanu un nodrošinot, ka ikviena iedzīvotāju grupa var dzīvot cieņpilni.

Tika secināts, ka ilgtermiņā sociālā nevienlīdzība var būtiski samazināt cilvēku ekonomisko potenciālu un izaugsmes iespējas.

Attiecībā uz to Satversmes Ievada piektajā rindkopā noteikts, ka ikvienam jābūt atbildīgam par sevi un saviem tuviniekiem. Kaut gan primāri tā ir ikviena paša atbildība, tomēr, ja persona nespēj to darīt, valsts iejaucas.

Cilvēka cieņa ir tas iemesls, kāpēc likumdevējam ir noteikts pienākums izveidot sociālo palīdzību, kuras mērķis ir, pirmkārt, aizsargāt šo cilvēka cieņu un, otrkārt, mazināt sociālo nevienlīdzību, kā arī, treškārt, nodrošināt valsts ilgtspējīgu attīstību.

Satversmes tekstā detalizēti noteiktas tiesības saņemt stabilu un paredzamu, kā arī efektīvu, taisnīgu un ilgtspējīgu sociālo palīdzību.

Runājot praktiskāk, sniegtajai sociālajai palīdzībai jānodrošina personas pamatvajadzības, kas ietver pārtiku, apģērbu, mājokli, veselības aprūpi un obligāto izglītību. Taču papildus tai arī jāgrantē iespēja piedalīties sabiedriskajā, politiskajā un kultūras dzīvē.

Neatkarīgi no ekonomiskās situācijas valstij saglabājas atbildība par šo pamatpienākumu izpildi, no kuriem tā nedrīkst atkāpties. Tāpēc Satversme saprotama tādējādi, ka tā nosaka valsts pozitīvo pienākumu nodrošināt sociālo palīdzību, kas ļautu dzīvot cilvēka cienīgu dzīvi.

Taču jāuzsver, ka nekas ne Satversmē, nedz arī šajā spriedumā neparedz konkrētu pabalsta apjomu. Likumdevēja ziņā ir nonākt pie galīgā secinājuma par šādu apjomu.

Likumdevējam ir brīvība izvēlēties metodes un kritērijus, saskaņā ar kuriem tiek piešķirta sociālā palīdzība. Visatbilstošākā metode ir izvēles un diskusiju jautājums.

Turklāt ir pienākums regulāri izvērtēt sociālo pabalstu lieluma atbilstību, to, vai tie atbilst sociālai realitātei un vai saņēmējiem tiek nodrošināta nepieciešamā palīdzība.

Tieši balstoties šajos secinājumos, tiesa neizbēgami nonāca pie secinājuma, ka pašreizējais garantētā minimālā ienākuma pabalsta apjoms nav noteikts saskaņā ar metodi, kuras mērķis būtu nodrošināt cilvēka cieņu, izlīdzināt sociālās nevienlīdzības un nodrošināt valsts ilgtspēju. Līdz ar to apstrīdētā norma tika pasludināta par spēkā neesošu, sākot no 2021. gada 1. janvāra.

Trešā lieta skāra minoritātes tiesības šaurā izpratnē, kā tās parādās starptautiskajos cilvēktiesību dokumentos, tās ir etniskās, lingvistiskās vai reliģiskās minoritātes, atsaucoties uz kultūras īpatnībām salīdzinājumā ar sabiedrības vairākumu.

Tiesai vajadzēja precizēt apstākļus, kādos pirmsskolas izglītības iestādēs lietojama cita, ne Latvijas valsts valoda.

Pieteicēji bija krievvalodīgās minoritātes pārstāvji un vecāki bērniem, kuri apmeklēja pirmsskolas izglītības iestādes. Ar konstitucionālo sūdzību viņi apstrīdēja vairākus valdības noteikumus, kas paredzēja, ka, cita starpā, piecus gadus veciem un vecākiem bērniem galvenā saziņas valoda izglītības iestādēs būs latviešu valoda, izņemot aktivitātes, kuru mērķis ir mācīt mazākumtautības valodu un kultūru. Iesniedzēji

uzskatīja, ka attiecīgās tiesību normas bija pretrunā ar viņu pamattiesībām saņemt izglītību, ar mazākumtautību tiesībām, kā arī, cita starpā, pārkāpa vienlīdzības principu.

Satversmes tiesa detalizēti izvērtēja visas šīs sūdzības. Attiecībā uz tiesībām uz izglītību tiesa skaidri nošķīra iegūtās izglītības kvalitāti no mācību valodas. Patiesi, netiek apšaubīts tas, ka pastāv tiesības iegūt noteiktām kvalitātes prasībām atbilstošu izglītību, taču tiesības uz izglītību neparedz tiesības iegūt izglītību prasītāju izvēlētajā valodā.

Tiesa precizēja kritērijus, lai pārliecinātos, vai izglītība atbilst kvalitātes prasībām. Šajā ziņā ir jāpārbauda, vai personai ir iespēja saņemt izglītību, vai tā ir pieejama un pielāgojama personas vajadzībām. Tiesa konstatēja, ka apstrīdētajā normā nebija nekā tāda, kas vedinātu domāt par šķēršļiem, kas neļautu pirmsskolas izglītības iestādēm nodrošināt atbilstību šiem kvalitātes kritērijiem.

Tālāk tiesa izskatīja sūdzību par minoritāšu tiesību, kuras aizsargā Satversme un saistošie starptautiskie dokumenti, pārkāpumu. Tik tiešām, šajā lietā minoritāšu tiesības prasa ne tikai abstraktu iespēju saglabāt un attīstīt minoritātes valodu, bet arī ņemt vērā īpašos vēsturiskos apstākļus, kas raksturo krieviski runājošo minoritāti Latvijā. Tāpat arī apstrīdētās normas neizslēdz ne krievu valodas, ne kādas citas valodas lietošanu, gluži pretēji, šis regulējums *expressis verbis* nosaka krievu valodas un citu mazākumtautību valodu lietošanu. Tādējādi sūdzība bija nesekmīga arī šajā ziņā.

Visbeidzot tiesa vērtēja, *inter alia*, vai apstrīdētais regulējums nav pretrunā ar Satversmē noteikto vienlīdzības principu. Tiesa nepiekrita iesniedzēju apgalvojumam, ka pirmsskolas izglītības iestāžu audzēkņi, kuru dzimtā valoda nav latviešu valoda, veidotu patstāvīgu personu grupu, kurai pienāktos vienlīdzīga attieksme, *proti*, izglītība viņu dzimtajā valodā. Gluži pretēji, tiesa atgādināja pieteikuma iesniedzējiem, ka Latvijas Republikā pastāv vienota izglītības sistēma. Tāpēc vienlīdzības princips pieprasa vienlīdzīgu attieksmi pret visiem bērniem kopējā izglītības sistēmā, neatkarīgi no viņu dzimtās valodas. Līdz ar to arī šī sūdzība tika noraidīta, un Satversmes tiesa noraidīja šo prasību kopumā.

Pēdējā lieta, kam es pievērsīšos, kurā spriedums tika pasludināts pirms nedēļas, skāra tiesības uz 10 dienu apmaksātu atvaļinājumu pēc bērna piedzimšanas, kas saskaņā ar pašreizējo darba tiesību regulējumu tiek piešķirts bērna tēvam. Prasītāja – sieviete, kura ir bērna mātes partnere, – apstrīdēja šī noteikuma par tēva atvaļinājuma likumību, jo šī atvaļinājuma privilēģiju ir tiesīgs saņemt tikai bērna tēvs.

Prasītāja apgalvoja, ka likumdevējam ir pienākums nodrošināt visu ģimeņu sociālo un ekonomisko aizsardzību, ieskaitot viendzimuma partneru ģimenes. Lai likumdevējs pildītu šo pienākumu, tam vajadzētu pieņemt noteikumus arī par viendzimuma partneru ģimeņu personiskajām un īpašuma attiecībām.

Tiesa atzina šo lietu par pieņemamu un lēma par apstrīdēto Darba likuma normu tiktāl, ciktāl tas nesniedz aizsardzību un palīdzību jaundzimušā mātes partnerei.

Šobrīd spēkā esošajā Satversmē noteikts, es citēju: *Valsts aizsargā un atbalsta laulību – savienību starp vīrieti un sievieti, ģimeni, vecāku un bērnu tiesības*. Tiesa atzīmēja, ka laulība ir vēsturiski izveidojusies attiecību forma. Jebkuras izmaiņas šajā definīcijā prasītu Satversmes grozīšanu.

Tomēr šis pats pants līdztekus laulības definīcijai nosaka arī pienākumu aizsargāt ģimeni kā tādu, ne tikai laulībā izveidotu ģimeni. Tiesa norādīja, ka ģimene kā sociāla institūcija sakņojas savstarpējā cieņā un izpratnē balstītās tuvās personiskās saitēs.

Pat nepastāvot bioloģiskām saitēm vai likumīgi atzītām bērna-vecāka attiecībām starp bērnu un cilvēku, kas faktiski par viņu rūpējas, var pastāvēt stabilas ģimenes attiecības pēc būtības, pastāvot pieaugušā un bērna attiecībām. Attiecīgi Satversme nosaka valsts pienākumu aizsargāt visas ģimenes, tostarp *de facto* ģimenes. Tik tiešām, kaut arī Satversmē ir precizēts, kas ir laulība, tā, gluži pretēji, neatklāj, kādas personas veido ģimeni.

Pašos pamatos tieši cilvēka cieņas princips nosaka jebkuras personas vai personu grupas pamattiesību ievērošanu. Noteiktā laikā sabiedrībā dominējošie stereotipi nevar kalpot kā konstitucionāls attaisnojums tam, lai tiesiskā demokrātijā kādai personai vai personu grupai liegtu pamattiesības.

Kaut arī tā ir tiesa, ka likumdevējs nosaka regulējumu, kas ievieš ģimeņu sociālās un ekonomiskās aizsardzības pasākumus, šī rīcības brīvība nav neierobežota. Likumdevēja izvēles ierobežo Satversme, starptautiskās normas, ko Latvija uzņēmusies, kā arī vispārējie tiesību principi, cita starpā – pienākums ņemt vērā bērna vislabākās intereses.

Pašreizējā tiesiskajā situācijā viendzimuma partneru ģimenē sociālās un ekonomiskās aizsardzības pasākumi pienākas ne tikai mātei un viņas bērnam. Šajā ziņā viendzimuma partneru ģimene tiek pielīdzināta viena vecāka ģimenei. Attiecīgi pašreizējā tiesiskā situācija neņem vērā viendzimuma partneru ģimenes situāciju kopumā. Likumdevējs nav noteicis regulējumu šāda veida situācijai, kā rezultātā tas nav pildījis konstitucionāli noteikto pienākumu izveidot sociālo un ekonomisko aizsardzību, kas ietver arī viendzimuma partneru ģimenes. Ciktāl apstrīdētā Darba likuma norma nenodrošina šādu aizsardzību, tā pasludināta par spēkā neesošu no 2021. gada 1. jūlija, lai dotu laiku likumdevējam izlemšanai. Taču prasītāja saņem apstrīdēto vecāku atvaļinājumu, kuru viņa bija prasījusi.

Noslēgumā es vēlos teikt, ka lietas, kas nonāk izskatīšanā Satversmes tiesā skar sensitīvus jautājumus, par kuriem tiek izteikt konfliktējoši viedokļi. Tomēr tiesiskā valstī tiesas uzdevums ir nonākt pie lēmuma nevis balstoties uz vairākuma vai minoritātes viedokli, bet gan tikai vienīgi par pamatu ņemot konstitūciju un vispārējos tiesību principus.

Paldies jums par uzmanību!

Artūrs Kučs

Satversmes tiesas tiesnesis

Asoc. prof., Dr.iur.